

วิวัฒนาการลานโล่งในเมือง: ไทยและเทศ

Evolution of the Urban Plaza: Thailand and Western Countries

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อลิศรา มีนะกนิษฐ

ภาควิชาพืชสวน คณะเกษตร

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ทำขึ้นเพื่อศึกษาเปรียบเทียบวิวัฒนาการลานโล่งของไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงปัจจุบัน กับวิวัฒนาการของลานโล่งในยุโรปและอเมริกา ตั้งแต่สมัยกรีกจนถึงอเมริกาในปัจจุบัน ด้วยเหตุที่สภาพทางกายภาพของเมืองซึ่งมีลานโล่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งนี้เป็นผลรวมของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น การพิจารณาสภาพกายภาพของเมืองจึงต้องทำควบคู่ไปกับการศึกษาสภาพโดยรวมทั้งหมดดังกล่าวในที่นี้จะเน้นเฉพาะประเด็นหลักเท่านั้น ผลการศึกษาพบว่าการใช้ลานโล่งกลางเมืองในลักษณะของลานพื้นแข็ง (square, plaza) ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่คุ้นเคยกันในเมืองของยุโรปและอเมริกานั้น มีใช้องค์ประกอบของเมืองในประเทศไทยไม่ว่าจะเป็นอยุธยาหรือกรุงเทพฯ (ซึ่งมีอยุธยาเป็นต้นแบบ) ผลรวมของปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวแล้วของไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะก่อนสมัยรัชกาลปัจจุบัน ไม่อำนวยให้เกิดลานโล่งในเมือง ลานโล่งในเมืองของไทยที่เกิดขึ้นระหว่างรัชกาลที่ 1 – 8 มีเพียงสี่แห่งเท่านั้น โดยสามแห่งเกิดขึ้นจากพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ หรือจากพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ ลานที่เกิดขึ้นในย่านพาณิชยกรรมในรัชกาลปัจจุบันทั้งหมดสร้างขึ้นโดยภาคเอกชน มีการใช้งานที่เกี่ยวกับการค้าและความบันเทิงเป็นหลัก

Abstract

This research compares the evolution of the urban plaza in Thai cities, from the Ayutthaya period to the present time, with those in Western cities, from the Greek period to modern American. Since the urban form, of which the urban plaza is one part, is influenced by physical, economic, socio-cultural and political factors, their study should therefore take a holistic approach. However, only the most important factors are emphasized here. The study shows that the urban plaza, an element long associated with European and American cities, is not a 'native' urban element of Thai cities. None of the above-mentioned factors supported the use of the urban plaza in Thailand, especially before the current reign. Only four plazas were established in Bangkok from the reign of King Rama I to that of King Rama VIII, and three of them were established either by the kings or to accommodate monarchic rituals. All the urban plazas in commercial districts of Bangkok were built during the current reign (since 1946), and all were built by the private sector. They mainly accommodate commercial and entertaining activities.

ที่มาและวัตถุประสงค์

กรุงเทพฯ มีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว พร้อมกับปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือการขาดแคลนที่โล่งในเมือง โดยเฉพาะพื้นที่สาธารณะประเภทลานโล่งในเมืองเพื่อการพักผ่อน การประกอบกิจกรรมด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองและเพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อม เมื่อพิจารณาด้วยตัวมันเองก็ไม่ได้เป็นเพียงส่วนประกอบหากพื้นที่ปลูกต้นไม้ในเมืองในยุโรปและอเมริกาส่งผลว่าลานโล่งในเมืองเป็นองค์ประกอบที่พบได้ทั่วไป นอกจากนี้ การขาดแคลนลานโล่งในเมืองทำให้ข้อมูลเรื่องดังกล่าวของไทยมีอยู่น้อยมาก การเรียนการสอนเรื่องนี้ต้องอาศัยข้อมูลจากต่างประเทศ ซึ่งบางอย่างไม่สอดคล้องกับการใช้งานของคนไทย การวิจัยครั้งนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ศึกษาวิวัฒนาการลานโล่งในเมืองของไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา จนถึงปัจจุบัน (เนื่องจากอยุธยาเป็นต้นแบบของกรุงเทพฯ)
2. ศึกษาวิวัฒนาการลานโล่งในเมืองของประเทศทางตะวันตก ได้แก่ประเทศในยุโรปและอเมริกา ตั้งแต่สมัยกรีกจนถึงปัจจุบัน (เนื่องจากกรีกเป็นต้นแบบของอารยธรรมตะวันตก)
3. เปรียบเทียบวิวัฒนาการลานโล่งในเมืองของไทยและประเทศในยุโรปและอเมริกาเป็นข้อมูลพื้นฐานเรื่องลานโล่งในเมืองของไทยเพื่อการศึกษาค้นคว้าในขั้นต่อไป

วิธีการ

ในส่วนของการข้อมูลในอดีตและข้อมูลร่วมสมัย ใช้การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยเสริมข้อมูลการใช้งานลานโล่งในปัจจุบัน ด้วยการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) และการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) วิเคราะห์และนำเสนอรายงาน แบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

ผลการศึกษา

ความหมายของเมือง

ความจริงแล้วความหมายของคำว่าเมืองนั้นมีความซับซ้อนและมีปัจจัยกำหนดหลายประการ ในที่นี้จะกล่าวในภาพกว้างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่จะโยงสู่ความสัมพันธ์กับลานโล่งในเมืองเท่านั้น

“เมือง” หมายถึง การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรขนาดใหญ่

ของมนุษย์ที่ประกอบด้วยสิ่งปลูกสร้างถาวร (อันได้แก่อาคารบ้านเรือน เป็นต้น) มีสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการสาธารณูปโภค (เช่น ประปา ไฟฟ้า และถนน เป็นต้น) เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของพลเมืองจำนวนมาก มีความหนาแน่นของประชากรอยู่ในระดับสูงที่ต่างเพศ ต่างวัย และต่างสถานภาพ โดยมีอาชีพพื้นฐานที่ไม่ใช่อาชีพเกษตรกรรม

กระบวนการการเกิดเป็นเมืองเป็นขั้นตอนที่มีประชากรเพิ่มขึ้นในชุมชนทั้งในด้านจำนวนและสัดส่วนเมื่อเปรียบเทียบกับเขตชนบท ซึ่งอาจจะเป็นการขยายตัวของเมืองเดิม หรือการเกิดขึ้นของเมืองใหม่ ตลอดจนการที่ชาวชนบทเริ่มมีวิถีชีวิตในด้านระบบความคิดแบบชุมชนเมืองและการเกิดขึ้นของสถาบันแบบเมือง และการให้บริการปัจจัยที่จำเป็นอย่างเมือง

หากพิจารณาเมืองในเชิงปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ อาจกล่าวได้ว่าในอดีตนั้นเมืองเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้และการศึกษา การตลาดและการพาณิชย์กรรม การบริหารราชการแผ่นดิน และการบริหารขององค์กรเอกชนต่างๆ ตลอดจนเป็นศูนย์กลางของศาสนาและประเพณี อย่างไรก็ตามเมืองบางแห่งอาจเกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่พิเศษเฉพาะด้าน เช่น เมืองหน้าด่านและป้อมปราการที่ทำหน้าที่ป้องกันตนเองและป้องกันเมืองอื่นๆ ที่อยู่ในระบบเมืองเดียวกัน (วิลเลียมส์สันชาติ, 2535: 7-8 อ้างใน กฤษ เพิ่มทันจิตต์, 2536: 21)

มองเทศ

ความเป็นเมือง

สภาพอากาศที่หนาวเย็นและวัสดุท้องถิ่น ประเภทหิน ตลอดจนวิถีชีวิต การประกอบอาชีพที่ไม่ใช่อาชีพเกษตรกรรมภายในเมือง ทำให้เมืองในยุโรปมีความ “หนักแน่น” และ “หนาแน่น” กว่าเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การมีกำแพงเมืองเพื่อการป้องกันการรุกรานจากภายนอก ช่วยแสดงขอบเขตและยังทำให้เกิดความแตกต่างระหว่าง “เมือง” กับ “ชนบท” อย่างเห็นได้ชัด

ความหมายของลานโล่งในเมือง

Marcus et. al. (1990: 10) ได้ให้คำจำกัดความของลานโล่งในเมืองว่าเป็นพื้นที่โล่งสาธารณะที่บริเวณส่วนใหญ่ได้รับการปูพื้นแข็ง หน้าที่หลักของลานดังกล่าวคือเป็นที่เดินเล่น นั่งเล่น ทานอาหารและมองดูความเป็นไปรอบๆตัว ซึ่งต่างจากทางเดินเพราะเป็นที่เฉพาะสำหรับกิจกรรมดังกล่าว มิใช่เพียงทางผ่าน แม้ว่าจะมีการตกแต่ง

ด้วยต้นไม้แต่ก็เป็นเพียงส่วนประกอบ หากพื้นที่ปลูกต้นไม้มีมากกว่าพื้นที่แข็งก็จะกลายเป็นสวนสาธารณะไป

หน้าที่หลักของลานตามความหมายของ Marcus et. al. เป็นหน้าที่ของลานในเมืองสมัยใหม่ส่วนใหญ่ ซึ่งยังไม่ครอบคลุมนัก ความจริงแล้วกิจกรรมในลานมีหลากหลายกว่านี้ และลานโล่งในเมืองก็มีวิวัฒนาการยาวนานจนมีหลายรูปแบบในปัจจุบัน ลานโล่งในเมืองในการศึกษานี้จะหมายถึงพื้นที่สาธารณะที่มีลักษณะตามเกณฑ์เหล่านี้คือ

- 1) มีขอบเขตเฉพาะหรือเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่สัญจร แต่ไม่ใช่ถนน
- 2) ปลูกพื้นแข็งหรือไม่ปลูกก็ได้
- 3) ใช้ประกอบกิจกรรมสำคัญด้านต่างๆ นอกเหนือจาก การสัญจรของคนในเมือง และ
- 4) มีต้นไม้เป็นเพียงส่วนประกอบ

กำเนิดลานโล่งในเมือง

รูปแบบดั้งเดิมของลานโล่งในเมืองนั้นถือเอาเมืองของกรีก เป็นต้นแบบเพราะอารยธรรมกรีก เป็นต้นแบบของอารยธรรมตะวันตกทั้งในยุโรปตั้งแต่ ยุคโรมัน ยุคกลาง ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา จนถึงโลกใหม่ ในทวีปอเมริกา

Mumford (1961: 149) กล่าวว่าแม้แต่สังคม โบราณที่สุดก็ยังต้องการสถานที่ที่เป็นที่บริหารจัดการ เรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งใหญ่พอจะรองรับคนจำนวนมากที่มารวมตัวกัน อาจเป็นบริเวณใต้ต้นไม้ ศักดิ์สิทธิ์หรือใกล้ๆ น้ำพุ สถานที่ดังกล่าวเป็นที่มาของอโกรา(agora)¹ ในเมือง ซึ่งเป็นที่พบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข่าวสารและแลกเปลี่ยน สินค้าของกรีก

ปัจจัยของการเกิดลานโล่งในเมืองมิใช่เพียงการบริหารจัดการเท่านั้น ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการมีอโกราของกรีกคือ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและทัศนคติการเมืองการปกครอง ตลอดจนการใช้ชีวิตของชาวกรีก สภาพภูมิศาสตร์ที่เต็มไปด้วยภูเขาและแนวฝั่งทะเลยาวเหยียด ภูมิอากาศที่ไม่รุนแรง ทำให้ชาวกรีกชอบการใช้ชีวิตกลางแจ้งอย่างมาก ชาวกรีกเป็นพวกแรกที่ดำเนินการศึกษาค้นคว้ามนุษย์และจักรวาลจากแง่คิดที่มีเหตุผล วัฒนธรรมกรีกเน้นสำนึกในเหตุผลของมนุษย์เพื่อให้เข้าใจตัวเองและธรรมชาติ และเพื่อให้มนุษย์มีความสมบูรณ์แบบอยู่ในธรรมชาติและในตัวเองด้วย ความรักในการศึกษาหาเหตุผลจากปัญหาต่างๆ ในชีวิตและพฤติกรรมของมนุษย์ของชาวกรีก ทำให้เกิดการวิเคราะห์ถกเถียงและ

เผยแพร่การพูด การปาฐกถา และการอ่านกวีนิพนธ์ในที่ชุมชน สมาคมประชาสังคม (Greek civic society) ของกรีกก็เป็นปัจจัยหลักของการรวมตัวชุมนุมกันเพื่อกิจกรรมทางการเมือง กิจกรรมของสภา ศาล นอกจากนี้ยังมีการจัดงานฉลองทางศาสนา ชีวิตกลางแจ้งยังกระตุ้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและส่งเสริมทัศนคติแห่งการค้นคว้า ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความรู้สึกนึกคิดของชาวกรีก (Grant, 1969: 202 อ้างใน Pregill and Volkman, 1993: 94, Norberg-Schulz, 1970 อ้างใน Pregill and Volkman, 1993: 94, Kato, 1993: 124, อธิยา โกมลกาญจน์: 94 และ อัครนิย ขูอรุณ, 2530: 32)

พื้นที่โล่งในเมืองที่สนองกิจกรรมการใช้งานทั้งด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา และศาสนา เหล่านี้เรียกว่าอโกรา หากเป็นเมืองที่มีการวางผังอโกรราจะอยู่ใกล้ศูนย์กลางมากที่สุด หากเป็นเมืองท่าก็จะอยู่ใกล้ท่าเรือ ถ้าเป็นเมืองที่ไม่มีการวางผังอโกรราจะอยู่ระหว่างประตูใหญ่กับทางเข้าอโครโพลิส² เช่นที่เอเธนส์ (Morris, 1994: 41-42) มีร้านค้าและสถานประกอบการ อาคารเอนกประสงค์ที่เป็นโรงระเบียงเสาราย (stoa) เรียงรายข้างถนนไปทาง แนวเหนือ-ใต้ หรือตะวันออก-ตะวันตก นอกจากนี้ยังเป็น ที่ตั้งของอาคารเพื่อกิจกรรมทางการเมือง ถือได้ว่าอโกรราเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของลานโล่งในเมืองของกรีก เพราะเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของพลเมือง ทั้งทางการเมือง การปกครอง การศึกษา การค้า การบันเทิงและกิจกรรมทางศาสนา

ต่อมาในยุคโรมันซึ่งมีโรมเป็นเมืองหลวงนั้น โรมมีฐานะเป็นเสมือนนครหลวงของรัฐโลกแผ่อณาเขตจากลุ่มแม่น้ำไรน์ถึงลุ่มแม่น้ำยูเฟรติส โรมมีสภาพเหมือนสะพานเชื่อมวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาจากบริเวณเมโสโปเตเมีย อียิปต์ โดยเฉพาะกรีก ชาวโรมันได้จัดสร้างระเบียบประเพณีและกฎหมาย อีกทั้งรวบรวมความก้าวหน้าทางวิชาการและมรดกศิลปะของกรีกไว้แล้วนำมา ผสมผสานกันจนก่อเป็นรากฐานของวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยปัจจุบัน โรมจึงเป็นศูนย์กลางของการเมือง การเงิน การศึกษา วิทยาศาสตร์ ศิลปะ โบราณคดี การท่องเที่ยว ความบันเทิง และศาสนา ในขณะที่จักรวรรดิโรมันแผ่ขยายออกไป อารยธรรมของกรีกก็ได้พลอยแผ่ขยายไปทางตะวันตกตลอดทั้งทวีปยุโรปด้วย (อธิยา โกมลกาญจน์และคณะ: 124-125 และ Girouard, 1985: 132)

ต่อมาในยุคกลาง รูปแบบของเมืองที่เกิดขึ้นทั่วยุโรปตะวันตก หลังอาณาจักรโรมันล่มสลายนั้นเป็นเมืองที่มีกำแพง คูคลองป้องกันศัตรู และเป็นที่หลบภัยให้ประชากร เพราะไม่มีรัฐบาลกลางรับผิดชอบในการปกครองบ้านเมือง เกิดระบบเศรษฐกิจภายใต้ระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ (Feudalism) อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินนั้นเสื่อมลง มีอำนาจปกครองเพียงราษฎรที่อยู่โดยรอบพระนครอันเป็นที่ประทับ การปกครองราษฎรในส่วนอื่นๆของประเทศตกเป็นของขุนนางตามแคว้นต่างๆ ขุนนางยอมยกย่องให้พระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้า มีข้อผูกพันกับพระเจ้าแผ่นดิน เพราะมีที่ดินอยู่ในพระราชอาณาเขต ขุนนางยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมาหรือ vassal ของพระเจ้าแผ่นดิน มีหน้าที่ทำสงครามช่วยพระเจ้าแผ่นดินในเมื่อมีสงคราม ส่วนที่ดินที่ขุนนางครอบครองอยู่นั้นก็มีราษฎรยึดถือเอาไว้ทำกินต่อไป ราษฎรจึงมีหน้าที่ต่อขุนนางในฐานะข้าของขุนนางต่อไปอีกลำดับหนึ่ง (อริยา โกมลกาญจนและคณะ: 202 และ สุภัตรา อรุณทิกุลชัยและคณะ, 2542: 37)

ภายในเมืองจะมีโบสถ์ และปราสาทของขุนนาง บริเวณที่ติดกับโบสถ์จะมีลานโล่ง (plaza) ไว้ให้ผู้คนได้ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากัน นอกจากนี้ยังมีหอประชุมประจำชุมชนอยู่ใกล้เคียงกับลานดังกล่าว (Gallion and Eisner, 1963: 33-37 อ้างใน กฤษ เพิ่มทันจิตต์, 2536: 37-38 และฉัตรทิพย์ นาถสุภาและคณะ, 2538: 45-46, 59) โบสถ์เป็นศูนย์กลางชุมชนและสถาบันกลาง ในการเติบโตของเมืองในยุคกลาง เพราะคริสตศาสนาเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (unity) ของสมัยกลาง มีอิทธิพลเหนือสังคมและความเชื่อของคนในสมัยนั้น เนื่องจากมีคนมาประกอบกิจกรรมทางศาสนาจำนวนมาก จึงต้องการลานด้านหน้าเพื่อรับคนที่ ทางเข้าออก กิจกรรมของโบสถ์จัดเป็นประจำและสม่ำเสมอ แต่การติดตลาดมีเป็นครั้งคราว ตลาดมักตั้งอยู่ใกล้โบสถ์ เพราะเป็นที่ที่ชาวเมืองมาบ่อยที่สุด (อริยา โกมลกาญจนและคณะ: 218-219 และ Mumford, 1961: 306) ที่วางหน้าโบสถ์นี้ Zucker (อ้างใน Morris, 1994: 102) กล่าวว่า “เป็นที่ที่คนมารวมกันก่อนและหลังพิธี ทางศาสนา เป็นที่พึ่งพิงภายนอกในบางโอกาสและเป็นทางผ่านของขบวนแห่” เนื่องจากลานนี้มีอยู่ติดกับลานตลาด จุดศูนย์กลาง 2 จุดนี้ จึงเป็นลักษณะที่พบทั่วไปของเมืองในยุคกลางทั้งที่ได้รับและไม่ได้รับการวางแผน ลักษณะเด่นของที่วางในยุคกลางคือรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ทำให้เกิดผลแบบ งามดั่งวาด (picturesque) ที่มีมวล

แบบไม่สมดุลย์ มีแนวเส้นขอบอาคาร (skyline) ที่ถูกเน้นเป็นจุดๆ และการใส่รายละเอียดที่ซับซ้อน (Morris, 1994: 160)

ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) มีการรื้อฟื้นอารยธรรมคลาสสิกของกรีกและโรมันขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง (สุภัตรา อรุณทิกุลชัยและคณะ, 2542: 44) ทางด้านการศึกษาบางแขนงก็ได้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น มนุษย์รู้ตัวตนของตัวเองตรงไหนในขอบข่ายของเหตุและผล แม้ว่าจะมีเงาของศาสนาปกคลุมอยู่บ้าง แต่ก็ในรูปแบบของศาสนาที่ไม่มั่งงายดังแต่ก่อน มนุษย์ในสมัยนี้หันมาสนใจในธรรมชาติ เห็นความสำคัญและความใหญ่โตของธรรมชาติ (จิรพันธ์ สมประสงค์, 2524: 78)

ในศตวรรษที่ 14 เมืองต่างๆได้ขยายตัวเพิ่มขึ้น เนื่องมาจากการเฟื่องฟูทางการค้าและการเงิน ตลอดจนความปลอดภัยจากการรบกวนมากขึ้น รูปแบบของเมืองในยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาในศตวรรษที่ 15 มีจุดเด่นเกี่ยวกับการใช้ศิลปะโบราณเข้ามาประดับประดา โดยเฉพาะบริเวณอนุสาวรีย์ใจกลางเมือง เมืองในยุคนี้มีองค์ประกอบหลัก 3 อย่าง คือ

1. ถนนหลักที่เป็นเส้นตรง
2. ย่านที่มีพื้นฐานจากระบบตาราง และ
3. ที่โล่งที่ถูกปิดล้อม

ยุคนี้มีการวางกฎเกณฑ์ของลานโล่ง มีแนวคิดด้านความงามของถนนแบบที่เป็นองค์รวมกับตัวสถาปัตยกรรม เน้นผลของทัศนียภาพโดยการวางองค์ประกอบที่จุดจบของถนน ทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรมและประติมากรรมในรูปของรูปปั้น น้ำพุ ทำรูปด้านหน้าของอาคารให้เรียบง่ายเพื่อเน้นจุดไคลแมกซ์ที่ปลายถนน (Gallion and Eisner, 1963: 40-44 อ้างใน กฤษ เพิ่มทันจิตต์, 2536: 38, Morris, 1994: 159 และ Abercrombie อ้างใน Morris, 1994: 162)

ปรัชญาสำคัญของยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา คือการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ อันทำให้ชาวยุโรปมีความสนใจเรื่องราวของส่วนต่างๆ ของโลกมากกว่าแต่ก่อนและการยึดถือทฤษฎีเมอร์แคนไทลิซึม (Mercantilism) ทำให้แทบทุกประเทศในยุโรปพยายามแข่งขันกันยึดครองดินแดนใหม่ และส่งเสริมให้ประชาชนของตนอพยพเข้าตั้งถิ่นฐานในดินแดนใหม่ เพื่อแสวงหาทองคำและเงินส่งกลับมายังเมืองแม่ และทำให้ดินแดนที่ไปตั้งอาณานิคมกลายเป็นตลาดสินค้า ของประเทศเมืองแม่ (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2524: 1-2, 5)

สเปนเป็นชาติแรกที่ค้นพบทวีปอเมริกา (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2524: 6) และหลังจากนั้นก็มีการตั้งอาณานิคมขึ้นสำหรับชาวสเปนนั้น ที่ตั้งชุมชนท้องถิ่นที่เรียกว่า pueblo เป็นศูนย์กลางของการค้าและการดำเนินชีวิตซึ่งสำคัญต่อการควบคุมภาคที่เป็นอาณานิคมของสเปนในระยะยาว ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงต้องมีการดูแล pueblos อย่างดี ทั้งเรื่องที่ตั้งและการจัดการ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงมีการบังคับใช้ Laws of the Indies ซึ่งเป็นเอกสารการวางผังที่สมบูรณ์ที่สุดในขณะนั้นที่รวบรวมโดย King Philip II ในปี ค.ศ. 1573 (Pregill & Volkman, 1993: 335)

กฎนี้ถูกนำไปใช้ทั่วไปในอาณานิคมของสเปน เพราะปฏิบัติได้ง่ายและสมเหตุสมผล มาตรฐานการวางผังตามกฎนี้คำนึงถึงสองลักษณะของการเกิดเมืองคือ 1) การเลือกที่ตั้งเมือง และ 2) การจัดวางองค์ประกอบภายในเมือง โดย The Laws มีพื้นฐานอยู่บนระบบตารางทุกอย่างอยู่ล้อมรอบลานโล่งหลักซึ่งเป็นจุดเริ่มของเมืองเป็นศูนย์กลางทั้งในเชิงสัญลักษณ์และทางกายภาพของ pueblo มีการกำหนดสัดส่วนที่เหมาะสมของลานตลอดจนแนวกั้นและอาคารรอบๆลาน (Girouard, 1985: 233, 235 และ Pregill & Volkman, 1993: 335-336)

ลักษณะทางกายภาพของเมืองที่สร้างภายใต้ The Laws เน้นความแตกต่างระหว่างที่ว่างส่วนตัวและที่ว่างสาธารณะ ความสำคัญของสถาบันทางวัฒนธรรมตลอดจนความสำคัญของเส้นทางสัญจรทั้งภายในเมืองและไปยังเมืองอื่นๆ ตัวลานล้อมรอบด้วยสถาบันหลักทางการปกครอง ศาสนา และการค้าของชุมชน อาคารสาธารณะเปิดโล่ง สะดวกต่อการเข้าถึงโดยเปิดออกสู่ลานโดยตรง โบสถ์หลักหันสู่ลานหรือตั้งอยู่บนถนน เส้นใกล้ๆกับลานโล่งมีขนาดใหญ่ ไม่มีสิ่งกีดขวาง ไม่มีต้นไม้หรือมีเป็นจำนวนน้อย ไม่มีการปูพื้นแข็ง นอกจากเป็นดินและไม่มีกำแพงเขตพื้นที่ใช้งาน บางครั้งใช้เป็นที่จัด fiesta บางครั้งเจ้าของฝูงสัตว์ (rancher) ก็ใช้ลานเป็นที่ขังวัว หรือชานาขายผลผลิตจากฟาร์ม (Pregill & Volkman, 1993: 337-8)

ชาวอเมริกันใช้เกณฑ์การวางผังเมืองของยุโรป แม้ว่าเมืองต่างๆในประเทศสหรัฐอเมริกาจะวิวัฒนาการมาจากจุดเริ่มต้นแตกต่างกัน จากการเป็นอาณานิคมของสเปน อังกฤษ ฝรั่งเศส หรือฮอลแลนด์ ตลอดจนถึงจุดมุ่งหมายในการสร้างเมือง และปัจจัยแวดล้อมที่หลากหลาย

แต่ผังแบบตารางที่มีลานโล่งสาธารณะก็เป็นรูปแบบของเมืองสำคัญๆ หลายเมืองเช่น ฟิลาเดลเฟีย ชาร์ลอตต์ เมมฟิส หรือ ฟิสต์เบิร์ก แม้ว่าในรายละเอียดของระบบตารางจะมีความแตกต่างกัน รากฐานดังกล่าวทำให้เมืองในยุคต่อมาได้มีการพัฒนาลานโล่งในเมืองควบคู่กันไป จนในปัจจุบันมีรูปแบบที่หลากหลาย สอดคล้องกับวิวัฒนาการของเมือง ลานโล่งในเมืองจึงเป็นองค์ประกอบที่ชาวยุโรปและอเมริกันคุ้นเคย

มองไทย

ความเป็นเมือง

เมืองของไทยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ที่มีอาณาบริเวณครอบคลุมชุมชนที่เป็นหมู่บ้านหลายหมู่บ้าน มีวัดใหญ่เป็นศูนย์กลางทางศาสนาและพิธีกรรมท้องถิ่น มีย่านตลาดร้านค้าที่อยู่อาศัยของผู้ประกอบอาชีพต่างๆ และเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับทั้งชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ภายในท้องถิ่นและชุมชนบ้านเมืองอื่นๆจากภายนอก มีศูนย์กลางการปกครองอันเป็นที่ทำการของบุคคลที่เป็นหัวหน้าหรือเจ้าเมือง (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2534: 60-61 อ้างใน นิรุชฌ์ เรื่องกิตติยตย, 2540: 24) ในที่นี้จะกล่าวย้อนไปถึงสมัยอยุธยาเท่านั้นเพราะถือเป็นต้นแบบของกรุงเทพฯ

อยุธยา

เมืองอยุธยาตั้งอยู่บนเกาะ ล้อมรอบด้วยแม่น้ำหลัก 3 สาย ในเชิงกายภาพผังเมืองอยุธยาไม่มีจุดเด่นกลางเมืองเช่น ผังเมืองสุโขทัยซึ่งมีวัดอยู่กลางเมืองตามคติการวางผังแบบขอม อย่างไรก็ตามก็วัดและวังยังคงเป็นศูนย์กลางเมือง ลักษณะเด่นของเมืองคือการตัดคลองเป็นตารางเพื่อการสัญจรและการระบายน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก จนได้ฉายาว่า "เวนิสตะวันออก" จากชาวยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 16 (จกกลณี วิเศสกุล: 2510, 10) วิถีชีวิตของชาวอยุธยานั้นพึ่งพาอยู่กับน้ำ ทั้งเป็นแหล่งอาหาร เป็นปัจจัยทำการเกษตร เป็นแนวป้องกันข้าศึก เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและประกอบกิจกรรมทางศาสนาและประเพณี เป็นทางสัญจรทั้งภายในเกาะเมืองและเป็นเส้นทางติดต่อกับต่างประเทศทั้งในเอเชียและยุโรป ซึ่งนำความเจริญมาสู่อยุธยาเป็นอันมาก

สังคมสมัยอยุธยาแบ่งเป็น 2 ชั้นอย่างเห็นได้ชัด คือ ชนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ พระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง และ ชนชั้นใต้ปกครอง ได้แก่ ไพร่ และทาส

(กรมศิลปากร: 12) ราษฎรทุกคนมีหน้าที่ต่อ ราชการ ด้วยการถูกเกณฑ์แรงงานหรือส่งส่วยในฐานะ ไพร่ ทาสอยู่ใต้ มุลนาย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นมุลนายสูงสุด (สำนักพิมพ์สารคดี, 2538: ความนำ)

วัดเป็นศูนย์กลางของการจัดการศึกษา ราษฎรนิยม พาลูกหลานไปฝากพระเพื่อเล่าเรียนหนังสือ (วิไล ตั้งจิตสมคิด, 2539: 57) โดยมีวัดกระจายอยู่ทั่วไปบน เกาะเมืองถึง 300-500 วัด การศึกษาเน้นการศึกษา พระพุทธศาสนาและวรรณคดี เน้นการท่องจำ ไม่ได้เน้นที่ การแก้ปัญหาเพื่อแสดงความคิดวิเคราะห์ สำหรับกิจกรรม การแลกเปลี่ยนสินค้านั้นมีทั้งตลาดน้ำและตลาดบก โดยตลาดน้ำจะอยู่รอบเมือง ตลาดบกส่วนใหญ่ตั้งอยู่ใน บริเวณชุมชน ย่านที่มีผู้คนสัญจรไปมาพลุกพล่านเป็นประจำ หรือตามวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชน และริม แม่น้ำรอบกรุงทั้งในและนอกกำแพงเมือง (กรมศิลปากร: 2 และ สำนักพิมพ์สารคดี, 2538: ความนำ) ส่วนที่โล่ง ในเมืองนั้นไชแสง สุขะวัฒนะ (2520: 6, 104) กล่าวว่า สวนสาธารณะไม่จำเป็นสำหรับชีวิตความเป็นอยู่ของคนในเมือง เพราะสมัยก่อนจำนวนคนที่อยู่ในเมืองยังน้อยและไม่ได้อาศัยกันอย่างแออัด หากต้องการที่โล่งแจ้งอันกว้างขวาง เพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือมีการเล่นกันอย่าง สนุกสนาน ที่ดีที่สุดในนั้นก็คือท้องทุ่งนอกกำแพงเมือง โดยรอบ เมื่อถึงฤดูหน้าน้ำ ชาวพระนครก็จะออกไป ชุมนุมเล่นเรือกกันอย่างสนุกสนานที่ทุ่งภูเขาทองและบริเวณ ริมคลองมหานาคซึ่งกลายเป็นท้องน้ำอันกว้างใหญ่

ความเป็นเมืองของอยุธยา

“ความเป็นเมือง” ของอยุธยานั้นเทียบไม่ได้กับ เมืองในยุโรป ด้วยสภาพอากาศร้อนชื้น วัฒนธรรมชาติ พวกไม่ ไม้ไผ่ และการประกอบอาชีพของพลเมืองที่ทำการ เกษตรเป็นหลัก สภาพ “เมืองอยุธยา” นั้น ตามคำกล่าว ของ Crawford (อ้างใน Reid, 1983: 146) ก็คือ “กลุ่มของหมู่บ้าน” มีบ้านไม้ได้สูงกระจาย อยู่ใต้กลุ่มไม้ยืนต้น Reid (1983: 146) กล่าวว่า ไม่มี สิ่งที่แสดงความแตกต่างใดใดระหว่างเมืองกับชนเมือง และชนบท และชาวยุโรปนั้นแทบไม่รู้สึกรู้ว่าได้เข้ามาใน “เมืองอยุธยา”แล้ว บรรยายภาพความเขียวชอุ่มของเมือง และวิถีชีวิตของ คนที่มีความใกล้ชิดผูกพันกับธรรมชาติ นี้ได้ถูกบันทึกไว้โดยชาวตะวันตกหลายๆท่าน เช่น Gervaise (1688 อ้างใน Reid, 1993: 86) Crawford (1820 อ้างใน Reid, 1993: 87) และ Kaempfer (1987) Reid (1983: 147) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ลักษณะเมืองที่ประกอบด้วย

กลุ่มบ้านไม้แทรกอยู่ตามสุ่มท่มุมไม้ไผ่ เป็นสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้มีหลักฐานรูปภาพสภาพเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียง อยู่อย่างมาก

กรุงเทพฯ

เพื่อให้เห็นความชัดเจนของวิวัฒนาการลานโล่งใน เมืองของไทย บทความนี้แบ่งยุคของกรุงเทพฯออกเป็น 3 ช่วง ตามความเปลี่ยนแปลงของสภาพเมือง คือ

1) รัชกาลที่ 1-4 2) รัชกาลที่ 5-8 และ 3) รัชกาลที่ 9

รัชกาลที่ 1 - 4

กรุงเทพฯเมื่อแรกสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้นก็ใช้ อยุธยาเป็นต้นแบบ (ชนม์สวัสดิ์ ชมพูนุท, อ้างใน ชาลี ศิลปรัตน์, 2533: 14) ตัวเมืองมีแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ ทางทิศตะวันตก และคูเมืองล้อมรอบทางทิศตะวันออก คิดความเชื่อที่ว่าพระราชวังหลวงเป็นศูนย์กลางและ สัญลักษณ์ของเมืองหลวงหรืออาณาจักรได้สืบทอดมา บ้านเรือนขุนนางและราษฎรอยู่รายล้อมพระบรมมหาราชวัง ใกล้หรือห่างตามฐานะของตน สภาพกรุงเทพฯในช่วง รัชกาลที่ 1 - 4 นี้ ยังคงมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่รกร้าง และเรียกสวนไร่นา เทพซุ ทับทอง (2519: 5) กล่าวว่า ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 กรุงเทพฯ มีความสำคัญ แค่ในกำแพงพระนครเท่านั้น ส่วนนอกกำแพงพระนคร เป็นชานเมืองมีสภาพเป็นชนบทที่เปล่าเปลี่ยว เป็นสวนคร่อมไปด้วยต้นไม้ ทั้งไม้ดอกไม้ผลนานาชนิด ส่วนที่ห่างไกลออกไปก็เป็นท้องไร่ท้องนาและเป็นที่รกร้างเปล่า จะมีผู้คนอยู่อาศัยมากน้อยก็แต่ใกล้กำแพงพระนครแม้แต่ในพระนครสมัยนั้น บางแห่งก็ยังเป็นเรียกสวน อยู่เป็นสวนมาก บางแห่งบางตำบลก็เป็นที่เป็นไร่สวนหรือ ไร่ด้วยต้นไม้และวัชพืช

แหล่งการค้าในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 นอกจาก ตลาดน้ำ ในแม่น้ำเจ้าพระยาและลำคลองต่างๆแล้ว ก็ยังมีแหล่งการค้าที่ตลาดท้ายวัง และตลาดที่สำเพ็ง (Crawford อ้างในเรินซ์ เรื่องเกียรติยศยิ่ง, 2540:35)

ม.ล.ยงค์ศักดิ์ อิศรเสนา (อ้างใน เทพซุ ทับทอง, 2539: 7) ได้กล่าวถึงสภาพในกำแพงพระนคร เมื่อปลายรัชกาลที่ 4 ตามที่บิดาและบรรดาญาติพี่น้อง เล่าให้ฟังว่า เป็นป่าเตี้ยปนละเมาะมีทุ่งหญ้าแซงแซงอยู่บ้าง เป็นตอๆ แกวบางลำพู คอกวัว ไปจนกระทั่งวัดศิริ ก็เป็นที่ลุ่ม มีป่าไผ่มีตึกตึก หน้าน้ำน้ำข้างแคบนั้นเอง ทุ่งพระเมรุก็ยังเป็น ป่าหนารก หน้าน้ำน้ำเขาเข้าข้างแจ้ง เป็นที่ตกกบตกปลา ถึงหน้าแล้งจึงใช้สร้างเมรุ ถนนก็คือ ซ่องป่าที่กรุยใหม่

พื้นดินไม่ใหญ่ลงพอหายเกะกะเท่านั้น ทางที่ใช้สัญจรกันจริงๆก็เพียงแนวที่เตียนราบด้วยเท้ากว้างพอตะแคงหลักกันได้ครีๆ นอกนั้นก็กรูกรังไปด้วย หญ้าพงแซมผักโขมการเดินทางในหน้าแล้ง ก็ใช้เดินเท้าผู้มีฐานะดีก็ขี่ม้า แต่หน้าน้ำเดือน 11 เดือน 12 ต้องใช้เรือเป็นหลัก ไม่เช่นนั้นก็ต้องทอโคลนกันแค่หัวเข่า แม้ถนนพยุหะที่นับว่าเจริญยังต้องย่ำโคลนเสมอ

ลานโล่งในเมืองที่สำคัญในสมัยนี้คือสนามหลวง ซึ่งเมื่อเริ่มสร้างกรุงเทพฯนั้นก็มิได้เป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับการใช้งานของคนในเมือง แต่เป็นเพียงทุ่งโล่งอยู่ระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ใช้เป็นที่ตั้งพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์มาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 ด้วยเหตุนี้ราษฎรจึงเรียกว่า “ทุ่งพระเมรุ” ตลอดมาครั้นถึงรัชกาลที่ 3 ไทยกับญวนมีเรื่องวิวาทกันเกี่ยวกับดินแดนเขมร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้มีการทำนาที่ท้องสนามหลวง เพื่อที่จะให้ญวนเห็นว่าไทยเป็นบ้านเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร มีเสบียงอาหารพร้อมที่จะทำสงครามกับญวนได้เต็มที่ ดังนั้นพอถึงฤดูทำนาก็มีการวิดน้ำเข้านา ก่อคันดินทำเป็นคันนา ต่อฤดูแล้งแผ่นดินแห้งแล้ว ถ้ามีการเมรุจึงให้ลบคันดินนั้นเสียจนในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังใช้สนามหลวงเป็นที่ทำนาหลวงเหมือนอย่างในรัชกาลที่ 3 ตามเดิม แต่ทรงรังเกียจที่จะเรียกสนามหลวงว่า “ทุ่งพระเมรุ” จึงโปรดเกล้าฯให้มีการประกาศเรียกชื่อใหม่ว่า “ท้องสนามหลวง” ถึงรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้รื้อกำแพงป้อมปราการของวังหน้าทางด้านทิศตะวันออกที่ไม่สำคัญลง คงไว้แต่ที่สำคัญๆท้องสนามหลวงจึงได้มีเนื้อที่เพิ่มขึ้นอีกถึงเท่าตัวและโปรดเกล้าฯให้ปลูกต้นมะขามไว้รอบท้องสนามหลวงเพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมือนอย่างถนนในต่างประเทศ (เทพชู ทับทอง, 2520)

การใช้งานสนามหลวงนั้น นิรุชฌ์ เรื่องกิตติยธัย (2540: 137) ได้ทำการศึกษาและสรุปไว้ว่า ช่วงระหว่างรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 7 นั้นพระมหากษัตริย์เป็นผู้กำหนดกิจกรรมการใช้งานในสนามหลวง จนถึงระยะหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจนปัจจุบัน คณะราษฎรและต่อมาคือรัฐบาล เป็นผู้กำหนดหรืออนุญาตให้มี กิจกรรมต่างๆ

เว้นแต่การพักผ่อนหย่อนใจเท่านั้นที่ประชาชนสามารถใช้งานได้โดยไม่ต้องขออนุญาต

พื้นที่ที่เป็นลานโล่งอีกแห่งหนึ่งในช่วงเวลานี้คือบริเวณรอบเสาชิงช้า ซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจากเมื่อครั้งก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงมุ่งทำนุบำรุงเมืองให้เหมือนกรุงศรีอยุธยา จึงโปรดเกล้าฯให้สร้างวัดสุทัศน์ฯ กำหนดเป็นกึ่งกลางพระนคร ให้สูงเท่าวัดพนัญเชิง เป็นที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนี และโปรดเกล้าฯให้พวกพราหมณ์ตั้งบ้านเรือนสร้างเทวสถาน (โบสถ์พราหมณ์) และเสาชิงช้า ซึ่งถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติโบราณที่ทำให้บ้านเมืองมั่นคงขึ้นกลางพระนคร เพื่อให้เหมือนกับ เมืองสำคัญแต่โบราณ จึงถือเป็นย่านใจเมืองที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เคารพนับถือ ของศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์

พิธีโล้ชิงช้าของพวกพราหมณ์ (พระราชพิธีตรียัมปวายและตรีปวาย) เป็นประเพณีวันขึ้นปีใหม่ของพราหมณ์ เพื่อต้อนรับการเสด็จมาเยี่ยมโลกของพระอิศวรและพระนารายณ์ จัดขึ้นปีละ 2 ครั้งในเดือนยี่มีการแห่พระยายืนชิงช้าเป็นกระบวนยาวเหยียดจากพระบรมมหาราชวังมาทางถนนสนามไชย ถนนเจริญกรุง ถนนมหาไชย เลี้ยวเข้าถนนบำรุงเมืองมาทางเสาชิงช้าในอดีตพิธีโล้ชิงช้านี้เป็นพิธีใหญ่โตมโหฬารครึกครื้นที่สุดในกรุงเทพฯ มีผู้คนมาชุมนุมดูการโล้ชิงช้ากันเป็นจำนวนมาก

แนวถนนบำรุงเมืองนั้นเข้าใจว่าจะเป็นทางเดินมาแต่ครั้งสร้างกรุง แม้จะเป็นทางสายสำคัญแห่งหนึ่งมีร้านค้าสองฟากมากกว่าสายอื่นๆ แต่ก็คับแคบและมีแนวค้อม กว้างใหญ่ไม่เสมอกัน จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯให้ขยายถนนและปรับแนวให้ตรงเมื่อ พ.ศ. 2406 เสาชิงช้าเมื่อสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นตั้งอยู่ตรงตึกโกลังสามชั้นริมถนนบำรุงเมืองทางจะเลี้ยวไปตามถนนดินสอ มีขนาดเล็กไม่สูงอย่างในปัจจุบัน ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 บริเวณเสาชิงช้ารกรุงรัง จึงโปรดเกล้าฯให้รื้อเสาชิงช้าย้ายไปอยู่ตรงข้ามวัดสุทัศน์ดังที่เห็นในปัจจุบันแล้วสร้างตลาดขึ้นแทนในที่เดิม (ศาลาว่าการกรุงเทพฯในปัจจุบัน) พิธีโล้ชิงช้ายกเลิกไปหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2477 (ส.พลายน้อย, 2525: 176, 219-222, เทพชู ทับทอง, 2545: 213, ปราณี กล้าส้ม, 2545: 12-13, 27-28, 32-33 และ กุศล เอี่ยมอรุณ, 2546: 56)

พื้นที่ลานดังกล่าวจึงเป็นที่ชุมนุมเพื่อประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อทางศาสนาเป็นหลัก เมื่อพิธีกรรมดังกล่าวยุติบทบาทไป บทบาทของลานที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงยุติลงด้วย เหลือไว้เพียงบทบาทเชิงสัญลักษณ์ของบริเวณโดยรอบทั้งหมด

รัชกาลที่ 5 - 8

ช่วงรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 8 เมืองมีการขยายตัวออกไปเพิ่มขึ้น เหตุการณ์สำคัญที่เป็นจุดเริ่มการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการปรับปรุงระบบคมนาคมและสาธารณูปโภค ทั้งถนน คลอง รถมราง รถไฟ ตลอดจนไฟฟ้า ประปา มีการขยายเมืองออกไปทางทิศเหนือและทิศตะวันออก แยกสถานที่ทำงานจากที่พักอาศัย และสร้างตึกแถวสองชั้นเพื่อทำการค้าตามถนนเจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร และถนนพหลุรัด (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534: 432-444) การสร้างตึกแถวในย่านพาณิชย์กรรมได้ทำต่อเนื่องมาจนมีความหนาแน่นมากขึ้น และเมืองขยายตัวออกไปมากขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เกิดลานโล่งที่สำคัญคือลานพระบรมรูปทรงม้า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2451 (นายสบาย, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์) ซึ่งเป็นผลจากการตัดสินใจของราชดำเนินเป็นลานที่ได้รับอิทธิพลของยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการเป็นจุดเด่นที่ปลายถนน มีพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นฉากหลัง

เนื่องจากลานมีขนาดใหญ่และเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีวังและอาคารที่มีความสง่างามอยู่ใกล้เคียง กิจกรรมอื่นๆที่เกิดขึ้นจึงเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์เช่น การถวายบังคมพระบรมรูปในวันที่ 23 ตุลาคมของทุกปี การจัดงานสวนสนามในวันเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กิจกรรมของประชาชนมีการจัดงานกาชาดซึ่งย้ายมาจัดที่สวนอัมพรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 (ส.พลายน้อย, 2543: 147) และขยายพื้นที่ออกมาในบริเวณลานพระบรมรูปด้วย และงานรับพระราชทานปริญญาของสถาบันการศึกษาที่จัดขึ้นที่สวนอัมพรแล้วใช้ลานเป็นที่พบปะเพื่อถ่ายภาพที่ระลึก

ช่วงระหว่างรัชกาลที่ 7-8 ที่ดินในเขตใจกลางพระนครถูกเปลี่ยนไปเป็นสถานที่ราชการและย่านการค้ามากขึ้นตามลำดับ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชกาลที่ 7 บทบาทของวังซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เพราะถูกนำไปใช้เป็นที่ทำการองค์การสาธารณะ และสถานศึกษาบ้าง วัดยังคงเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีของชุมชน แต่รอบๆ

วัดมีประชากรหนาแน่นขึ้น ราคาที่ดินเพิ่มขึ้น วัดต้องหารายได้มาเลี้ยงตัวเองมากขึ้น ทำให้เกิดสภาพทางกายภาพใหม่รอบๆวัด (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534: 460-461)

ลานโล่งอีกแห่งหนึ่งในช่วงเวลานี้นับเป็นลานแห่งแรกที่เกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองคือบริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย บนถนนราชดำเนิน กลางสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย (เทพชู ทับทอง, 2539: 86) ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2483 สาส์นของนายกรัฐมนตรี จอมพลแปลก พิบูลสงคราม ในการเปิดอนุสาวรีย์กล่าวว่า ได้เลือกสร้างอนุสาวรีย์ที่ตำแหน่งนี้เพื่อให้อนุสาวรีย์ “เป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญทั้งมวล เป็นต้นว่า ถนนสายต่างๆที่จะออกจากกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมือง ก็นับต้นทางจากอนุสาวรีย์นี้ และเป็นการสนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะทำให้ถนนนี้เป็นที่เชิดชูยิ่ง” (สิริลักษณ์ จินตะนิติกุล, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์)

เนื่องจากเป็นอนุสรณ์สถานของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อนุสาวรีย์นี้จึงมีความสำคัญระดับชาติ ในอดีตพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินประทับเป็นประธานในการสวนสนาม อนุสาวรีย์แห่งนี้หลายครั้ง ขบวนแห่ต่างๆก็จะผ่านอนุสาวรีย์นี้เป็นส่วนใหญ่ (เทพชู ทับทอง, 2539: 86) เนื่องจากตัวอนุสาวรีย์มีความหมาย ในเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้ระบอบประชาธิปไตย และอยู่ใกล้กับสถาบันการศึกษาหลักทางด้านการเมืองการปกครอง ในระยะหลังเมื่อรัฐบาลใช้อำนาจเกินขอบเขตหรือประชาชนมีความเห็นขัดแย้งกับรัฐบาลจึงเป็นที่ชุมนุมเพื่อเรียกร้องสิทธิเสรีภาพและความชอบธรรม เช่นการเดินขบวนของนักศึกษาและประชาชน จนเกิดวันมหาวิปโยคเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 การเดินขบวนในเดือนตุลาคม 2519 และเหตุการณ์พฤษภาทมิฬระหว่างวันที่ 17-20 พฤษภาคม 2535 (สมบัติ พลายน้อย, 2527: 79 เทพชู ทับทอง, 2539: 86 และ สิริลักษณ์ จินตะนิติกุล, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์) ในยามบ้านเมืองสงบบริเวณนี้ก็เป็นจุดเด่นบนแกนถนนราชดำเนินที่มีความหมายในเชิงสัญลักษณ์

สำหรับถนนราชดำเนินทั้งสามช่วงซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อเชื่อมเส้นทางระหว่างพระบรม-

มหาราชวังและพระราชวังดุสิตนั้น (สิริลักษณ์จินตะนาดิกลกุล, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์) แม้ว่าจะเป็นที่โล่งในเมืองที่ใช้ประกอบกิจกรรมในเทศกาลและงานพิธีต่างๆ มากมาย แต่เนื่องจากมีสภาพทางกายภาพและหน้าที่หลักเป็นถนน จึงไม่ขอกล่าวรวมไว้ในที่นี้

รัชกาลที่ 9

สมัยนี้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมากและอาณาเขตเมืองขยายตัวออกไปอย่างมากมาย การใช้ที่ดินสลับสน ขาดระเบียบ ยานการค้าเดิมซึ่งเป็นอาคารพาณิชย์ลักษณะตึกแถวพัฒนาเป็นอาคารศูนย์การค้าทันสมัย มีพื้นที่สำหรับกิจกรรมการค้าหลากหลายประเภท เพียบพร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวก เช่นที่จอดรถ ร้านอาหาร โรงมหรสพ และพื้นที่นันทนาการต่างๆ ซึ่งผู้ใช้บริการสามารถประกอบกิจกรรมได้หลายอย่างภายในสถานที่เดียวกัน (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534: 470, 473) ในช่วงปี 2528-2532 มีการก่อสร้างอาคารประเภทสำนักงาน และโรงแรมเป็นจำนวนมากที่สุด (มุสดี ทิพทัส, 2535: 83) การพัฒนาต่างๆ เหล่านี้ทำให้เมืองมีความหนาแน่นแออัดขึ้นอย่างมาก

ลานโล่งในสมัยนี้อยู่ในย่านพาณิชย์กรรมตามรูปแบบของการพัฒนาเมือง ตัวอย่างลานในช่วงแรกของยุคนี้คือลานหน้าสำนักงานใหญ่ธนาคารกสิกรไทย ถนนพหลโยธิน ที่สร้างขึ้นก่อนที่จะมีกฎหมายเรื่องระยะร่นมาบังคับ ประดับด้วยน้ำพุและประติมากรรมเงินพดด้วงของ ชลูด นิ่มเสมอ (เดชา บุญค้ำ, 2537: 83) เป็นที่ว่างที่ใช้หายใจของคนเมือง และเพิ่มความโอเอให้กับตัวอาคาร มีการตกแต่งไฟในโอกาสสำคัญ เช่นวันเฉลิมพระชนมพรรษา แต่ไม่มีการใช้สอยอย่างอื่นในวันปกติ ในช่วงต่อมาก็มีลานหน้าอาคารศูนย์การค้าและอาคารสำนักงานเพิ่มขึ้นเช่นที่เวสต์เทรตเซ็นเตอร์ไทยพาณิชย์ปาร์คพลาซ่า ฯลฯ แต่การใช้งานมีความแตกต่างกันตามขนาดและสภาพที่ตั้ง อย่างไรก็ตามลานโล่งที่สำคัญที่มีการใช้งานเป็นประจำและมีบทบาทโดดเด่นในยุคนี้ได้แก่

1. เวสต์เทรตเซ็นเตอร์

ลานหน้าห้างสรรพสินค้าเวสต์เทรตเซ็นเตอร์สี่แยกราชประสงค์ มีพื้นที่กว้างขวาง ถือได้ว่าเป็นลานโล่งในย่านพาณิชย์กรรมที่มีขนาดใหญ่ที่สุด พื้นที่ของลานประมาณ 15,000 ตารางเมตร ซึ่งใหญ่กว่าที่กฎหมายกำหนด เปิดให้บริการโครงการแรกในปี 2534 เนื่องจากที่ตั้งอยู่ในย่านธุรกิจที่สำคัญ มีศูนย์การค้าใกล้เคียง

หลายแห่ง จึงมีผู้มาใช้มาก ทั้งผู้มาจับจ่ายซื้อสินค้าและผู้อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียง ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ส่วนมากเป็นประชากรในวัยทำงานมีการใช้งานหลากหลายทั้งเพื่อการพักผ่อน การค้าหรือกิจกรรมทางสังคมต่างๆ เช่น นั่งพัก ที่นัดพบ เป็นที่เก็บข้อมูลโดยการแจกแบบสอบถามหรือสัมภาษณ์ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการขาย เคยมีการจัดแสดงคอนเสิร์ตถ่ายทอดโทรทัศน์ ช่วงเย็นมีการตั้งร้านอาหารกลางแจ้ง มีการจัดลานเบียร์ (Beer Garden) และเวทีแสดงดนตรีในช่วงฤดูหนาวเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ยังมีการติดตั้งจอยักษ์เพื่อถ่ายทอดการแข่งขันฟุตบอลโลก การจัดงานนับถอยหลังรับเทศกาลปีใหม่ กิจกรรมเหล่านี้สนองตอบการใช้ชีวิตสมัยใหม่ ส่วนผู้อาศัยที่อยู่ใกล้เคียงมักมานั่งเล่นตอนเย็น เด็กวิ่งเล่นหรือเล่นเกมสื่อกันในลาน

2. เซ็นเตอร์พอยท์

ตั้งอยู่ระหว่างสยามสแควร์ซอย 3 และซอย 4 เปิดใช้งานเมื่อปลายปี 2541 พื้นที่ 1 ไร่ 64 ตารางวา ทำให้เซ็นเตอร์พอยท์มีผู้ใช้ลานที่อยู่ในช่วงวัยรุ่นเป็นหลัก เป็นที่แสดงออกด้านการแต่งกาย กิจกรรมในลานคือนั่งเล่นดูคน เป็นที่นัดพบ มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์สินค้า มีเวทีคอนเสิร์ตถาวรด้านหลังลาน ซึ่งจัดการแสดงเป็นครั้งคราว (จิตติกานต์ วิริยะเพียรดี และคณะ, 2543)

นอกจากนี้ยังมีลานโล่งขนาดเล็กหน้า ห้างสรรพสินค้า เช่นเดอะมอลล์สามสาขา คือบางกะปิ บางแค และงามวงศ์วาน ซึ่งแม้จะใช้เป็นเพียงพื้นที่พักผ่อนหรือนัดพบหน้าห้าง แต่ก็มีส่วนช่วยลดความแออัดของเมืองได้ และนับเป็นนิมิตหมายที่ดีหากศูนย์การค้าแต่ละแห่งจะจัดให้มีลานโล่งหน้าอาคารเพิ่มมากขึ้น

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาลานโล่งในยุคนี้ภาคเอกชนโดดเด่นเจ้าของห้างสรรพสินค้าหรือย่านพาณิชย์กรรมเป็นผู้มีบทบาทเด่น

ความเป็นเมืองของกรุงเทพฯ

กรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 4 มีสภาพคล้ายอยุธยา คือยังมีเรือนสวนไร่นาและพื้นที่กรังอยู่เป็นจำนวนมาก ความเป็นเมืองของกรุงเทพฯ จะเริ่มมีเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการปรับปรุงระบบคมนาคมและสาธารณูปโภค ตลอดจนการสร้างอาคารที่มีความ "หนักแน่น" เช่นตึกแถวสองชั้นเพื่อทำการค้า และอาคารทางการศึกษาต่างๆ เพิ่มขึ้น มีความนิยมก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรม

ยุโรปมากขึ้น (สมบัติ พลายน้อย, 2527: 133-134) จนกรุงเทพมหานครมีความหนาแน่นและขยายตัวออกไปมากที่สุด ในรัชกาลปัจจุบัน

ตาราง 1 สรุปเปรียบเทียบวิวัฒนาการของลานโล่งในเมือง : ยุโรปและอเมริกา และไทย

ปัจจัย	ยุโรปและอเมริกา	ไทย
กายภาพ	สภาพภูมิอากาศที่หนาวเย็น และการใช้วัสดุท้องถิ่นที่มีความหนาแน่น ทึบตัน ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทอย่างชัดเจน ที่โล่งในเมืองถูกแยกแยะจากสภาพแวดล้อมเมืองโดยรอบอย่างเด่นชัด	สภาพอากาศร้อนชื้น และการใช้วัสดุท้องถิ่นพวกไม้ไผ่และไม้ ปลูกสร้างเรือนที่มีความโปร่งโล่งแทรกอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรมที่ทำกันทั้งในกำแพงเมือง และ นอกกำแพงเมือง ทำให้ไม่มีความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบท ที่โล่งมีอยู่ทั่วไปในพื้นที่ธรรมชาติและพื้นที่เกษตรกรรม
วิถีชีวิต (การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม)	ยุคกรีก นอกจากการค้าขายซึ่งเป็นพื้นฐานเศรษฐกิจของเมืองแล้ว ชาวกรีกใฝ่ศึกษาหาเหตุผล ส่งเสริมให้มีการวิเคราะห์ ถกเถียง เพื่อให้เกิดความรู้ สนับสนุนการพูดและการแสดงออกในที่ชุมชน ทั้งกิจกรรมทางศาสนา การบันเทิง และการเมืองที่เป็นต้นกำเนิดของระบอบประชาธิปไตย ต้องการการมีส่วนร่วมของพลเมือง กิจกรรมเหล่านี้ล้วนต้องการที่โล่งในเมืองเพื่อรองรับ อโกราจึงเป็นเสมือนศูนย์กลางของกิจกรรมหลักของเมือง ยุคโรมัน ลานโล่งในเมือง(ฟอรัม)ยังคงบทบาทเด่นๆทาง การเมือง การปกครอง และการค้า ส่วนกิจกรรมการบันเทิงเฉพาะอย่างก็มีอาคารหรือพื้นที่เฉพาะ เช่น ที่อาบน้ำ สาธารณะ โคลอสเซียม หรือสนามแข่งรถม้า ยุคกลาง สภาพการเมืองและสังคมที่เปลี่ยนไป ทำให้เมืองของยุคกลางมีลักษณะเด่นที่การปิดล้อมด้วยกำแพงเมือง ลานโล่งในเมืองมีบทบาทเด่นด้านการค้า ศาสนา การประลองฝีมือของอัศวิน และการบันเทิงต่างๆ ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา นอกจากกิจกรรมด้านการค้า ศาสนาและความบันเทิงแล้ว ลานโล่งมีบทบาทเด่นในแง่องค์ประกอบด้านความงามของเมือง ที่ได้รับ การ ออกแบบ ควบคุม กับสถาปัตยกรรม	สังคมเกษตรกรรมของไทย ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประกอบด้วยหน่วยชุมชนขนาดเล็กหรือหมู่บ้านหลายๆหน่วยแทรกอยู่ในพื้นที่เกษตรกรรม มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน เป็นทั้งที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา การศึกษา การบันเทิง (งานวัด) และการค้า (ตลาด) กิจกรรมการบันเทิงนั้น นอกจากวัดแล้วก็เกิดขึ้นตามแม่น้ำลำคลองหรือพื้นที่เกษตรกรรมที่มีอยู่ทั่วไป ตลาดนอกจากจัดขึ้นที่วัดแล้วก็เกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมที่สำคัญทั้งทางบกและทางน้ำ และย่านที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าเฉพาะอย่าง การศึกษาของไทยในอดีตเป็นการสอนให้ท่องจำ เป็นการศึกษาเพื่อรักษาและสืบทอดวัฒนธรรม ไม่สนับสนุนการแสดงความคิดเห็น เช่นเดียวกับ การปกครอง ประชาชนที่เป็นชนชั้นได้ปกครองมีหน้าที่เชื่อฟังและปฏิบัติตามชนชั้นปกครองเท่านั้น ปัจจัยต่างๆ ของ เมือง ของ ไทย ใน อดีต มิได้สนับสนุนหรือทำให้เกิดความจำเป็นในการใช้งานลานโล่งในเมืองเช่นเมืองในยุโรปและอเมริกา

ปัจจัย	ยุโรปและอเมริกา	ไทย
	ยุคอาณานิคมในสหรัฐอเมริกา ระบบตารางที่มี ลาน โล่ง ตรง กลาง ถูก นำ มา ใช้ เพื่อความ สะดวก รวด เร็ว ใน การ สร้าง เมือง โดยเฉพาะ เมือง อาณา นิคม ของสเปน ที่ สร้าง ขึ้น ตาม กฎ Laws of the Indies ยุคสมัยใหม่ ลานโล่งในเมืองพัฒนาไปพร้อมกับ การเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองและเทคโนโลยี	

สรุป

เมืองในตะวันตกมีความแตกต่างระหว่าง “เมือง” และ “ชนบท” และวิถีชีวิตของ “คนเมือง” และ “คนชนบท” มาแต่แรก ลานโล่งในเมืองเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต และส่วนหนึ่งของเมืองที่วิวัฒนาการไปตามสภาพเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีที่เปลี่ยนไปในขณะที่วิถีชีวิตคนไทย นั้นคุ้นเคยอยู่กับเรือนสวนไร่นามาแต่ต้นทั้งในสมัยอยุธยา และกรุงเทพฯ แทบไม่มีความแตกต่างระหว่างเมืองและ ชนบท ผู้คนใช้ชีวิตอยู่ใกล้ชิดธรรมชาติ ลานโล่งในเมือง มิได้มีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตของคนไทยสมัยก่อน องค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของกรุงเทพฯ ตั้งแต่ รัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 8 มีเพียง วัด วัง สถาปนาราชการ บ้าน ตลาด และเส้นทางสัญจรซึ่งได้แก่ คลอง สะพาน และถนน (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534: 2) ที่โล่งมีเหลือเฟือจนเป็นสิ่งที่ไม่คนไทยมิได้ให้ความสำคัญ เป็นพิเศษ

ความเป็นเมืองที่เกิดขึ้นในไทยนั้นเริ่มเห็นได้ชัดราว รัชกาลที่ 5 การขยายตัวของพื้นที่เมืองนี้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในรัชกาลปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งวิถีชีวิตและสภาพทางกายภาพ นั่นคือจากวิถีชีวิตแบบเกษตรมาเป็นวิถีชีวิต “คนเมือง”

จากรัศกาลที่ 1 – 8 ลานโล่งที่ใช้ประกอบกิจกรรม ของคนเมืองในกรุงเทพฯ มีเพียง 4 แห่ง คือ

- 1) สนามหลวง ซึ่งพัฒนามาจากทุ่งโล่งที่ใช้เป็นที่ตั้งพระเมรุมาศถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดิน และพระบรมวงศานุวงศ์ในตำแหน่งที่ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง จนเพิ่มการเป็นพื้นที่พักผ่อนและประกอบกิจกรรมด้าน วัฒนธรรม สังคม และการเมืองของคนเมืองในปัจจุบัน
- 2) บริเวณรอบๆ เสาชิงช้า ส่วนหนึ่งของพื้นที่สัญจรในย่านใจเมืองที่ใช้ประกอบพิธีโล้ชิงช้าในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งได้ยุติบทบาทหลังจากยกเลิกการประกอบพิธีกรรม ดังกล่าวในรัชกาลที่ 7 คงไว้แต่บทบาทในเชิงสัญลักษณ์
- 3) ลานพระบรมรูปทรงม้า ส่วนหนึ่งของพื้นที่สัญจรที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และยังคงใช้ประกอบกิจกรรม ทั้งทางสังคม การเมืองการปกครอง และกิจกรรมที่ เกี่ยวเนื่องกับการศึกษา และ
- 4) ลานอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย อนุสรณ์สถานที่ตอบสนองกิจกรรมทางการเมืองและการปกครองในยามที่มีความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับรัฐบาล

เมื่อพิจารณาความเป็นมาของลานโล่งทั้งสี่แห่งนี้ พบว่าสามแห่งคือ บริเวณเสาชิงช้า สนามหลวง และลานพระบรมรูปทรงม้า เกิดขึ้นจากพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ตามระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือจากพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ แต่มีเพียงสองแห่ง คือสนามหลวงและลานพระบรมรูปทรงม้า เท่านั้นที่ยังคงมีการใช้ประกอบกิจกรรมต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เมื่อพิจารณาด้านสภาพทางกายภาพของลานทั้งสี่แห่งนี้ พบว่าส่วนใหญ่ (สามแห่ง) คือบริเวณเสาชิงช้า ลานพระบรมรูปทรงม้า และอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่สัญจรที่จุดตัดของถนน หรือที่ปลายถนน มีสนามหลวงเพียงแห่งเดียวที่มีสัดส่วนเฉพาะ เมื่อพิจารณาด้านตำแหน่งที่ตั้ง สนามหลวง อยู่ในเขตกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นใน บริเวณเสาชิงช้า และอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย อยู่ในเขตรัตนโกสินทร์ชั้นกลาง ส่วนลานพระบรมรูปทรงม้า ตั้งอยู่นอกเกาะรัตนโกสินทร์

ลานโล่งในย่านที่มีความหนาแน่นของเมืองเช่นย่านพาณิชย์กรรม นับได้ว่าเป็นสิ่งใหม่ที่เพิ่งมีขึ้นในรัชกาลปัจจุบัน พร้อมกับการพัฒนาเมืองที่เป็นไปตามกลไกเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การที่ลานโล่งในเมืองมิได้เป็นองค์ประกอบ “ดั้งเดิม” ในเมืองของไทย มิได้มีบทบาทที่แทรกอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของคนไทยสมัยก่อนเมื่อเทียบกับชาวตะวันตกเช่นกรีกหรือโรมัน อาจเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้การพัฒนากรุงเทพฯ ได้ละเลยความสำคัญของลานโล่ง ในขณะที่ที่โล่งที่เคยมีเหลือเพื่อตามเรือกวสวไร่นานี้ถูกแทนที่ด้วยสิ่งก่อสร้าง ประกอบกับสภาพการแข่งขันทางเศรษฐกิจที่ทำให้ที่ดินมีราคาสูงจึงทำให้เมืองมีแต่ความแออัดของตึกรามบ้านช่องที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

วิจารณ์

ในกระแสโลกาภิวัตน์ที่เชื่อมโยงมิติต่างๆ ของโลกเข้าด้วยกันนี้ ลานโล่งในเมืองมีบทบาทในการตอบสนองกิจกรรม “สมัยใหม่” ต่างๆ มากขึ้นเช่นเดียวกับเมืองในประเทศแถบตะวันตก เช่น การรับประทานอาหารกลางแจ้ง (ซึ่งเป็นที่นิยมเฉพาะในช่วงเวลาเย็นตามสภาพภูมิอากาศ) การแสดงดนตรีกลางแจ้ง การนั่งถอยหลังในวันขึ้นปีใหม่ การรับรู้ข่าวสารที่เป็นที่สนใจพร้อมๆ กันทั่วโลก เช่นการถ่ายทอดสดฟุตบอลโลก

ในขณะที่กรุงเทพฯ มีการเจริญเติบโตและปัญหาที่ซับซ้อนมากขึ้น สัดส่วนพื้นที่โล่งสาธารณะต่อจำนวนประชากรกลับอยู่ในระดับต่ำ การสรรหาพื้นที่ผืนใหญ่เพื่อสร้างสวนสาธารณะในย่านที่มีความหนาแน่นก็เป็นไปได้ยาก ภาครัฐตระหนักถึงประโยชน์ของ “ที่โล่งในเมือง” แต่การวางผังกรุงเทพฯ กลับเป็นไปในลักษณะตามแก้ปัญหา มากกว่าการวางแผนเพื่อแก้ปัญหา บทบาทของภาครัฐในการก่อสร้างลานโล่งในเมืองจึงมีอย่างจำกัด การสนับสนุนให้มีการปิดถนนคนเดิน ก็ทำได้เพียงครั้งคราวในเทศกาลที่จัดขึ้น และในถนนบางสายเช่นถนนสีลมก็ไม่สามารถดำเนินการอย่างต่อเนื่องได้เพราะเกิดปัญหาขัดแย้งกับกิจกรรมสองฟากถนนเดิม ขยะจำนวนมาก และการจราจรติดขัด (เคลิโนวส์, 12 กุมภาพันธ์ 2546: 30)

การสร้างพื้นที่ลานโล่งในปัจจุบันมีแนวโน้มจะเป็นการดำเนินการโดยภาคเอกชนในย่านพาณิชย์ต่างๆ ซึ่งอาศัยทำเลที่เหมาะสมกับการประกอบธุรกิจ ที่ดินมีราคาแพง ใช้การลงทุนสูงเพื่อดึงดูดลูกค้าจำนวนมากเป็นหลัก การบริหารจัดการโดยภาคเอกชนดังกล่าว

ทำให้บทบาทของลาน เหล่านี้ตอบสนอง “คนเมืองเฉพาะกลุ่ม” ไม่ว่าจะเป็นเวิร์ดเทรดเซ็นเตอร์หรือเซ็นเตอร์พอยท์ และเน้นกิจกรรมด้านการค้าและการบันเทิงเป็นหลัก

หากกรุงเทพมหานครให้ความสำคัญกับการเพิ่มพื้นที่โล่งในเมือง ก็ควรมีบทบาทในเชิงรุกมากขึ้น เช่นใช้มาตรการทางกฎหมายจูงใจให้ภาครัฐและเอกชนได้สร้างพื้นที่สาธารณะประเภทนี้ให้มากขึ้น เพื่อจะได้กระจายพื้นที่โล่งในเมืองให้แพร่หลายไปสู่ทั้งย่านพาณิชย์กรรมและย่านที่หนาแน่นอื่นๆ โดยไม่ต้องอาศัยพื้นที่พักผ่อนที่เป็นสวนสาธารณะซึ่งหาได้ยากแต่เพียงอย่างเดียว หากเป็นไปได้กรุงเทพฯ ก็คงจะมีที่ “หายใจ” มากขึ้น และประชากรหลายระดับจะได้ใช้งานลานโล่งดังกล่าวอย่างทั่วถึง ทั้งนี้ควรพิจารณาความพร้อมของโครงข่ายทางเท้าข้างถนนประกอบกันไปด้วย เพื่อให้การพัฒนาและการใช้งานลานโล่งทำได้อย่างสะดวกและเป็นระบบมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

ภาคภาษาไทย

- กรมศิลปากร. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. โครงการอนุรักษ์และพัฒนามรดกประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา.
 กฤษ เพิ่มทันจิตต์. 2536. ทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเกิดเป็นเมือง. คณะรัฐประศาสนศาสตร์
 สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
 กุศล เอี่ยมอรุณ. 2546. เติมนอนชมย่านเก่า. สำนักพิมพ์สารคดี, กทม.
 โกวิท วงศ์สุววัฒน์. 2524. สหรัฐอเมริกา: ประวัติศาสตร์และการเมือง. โรงพิมพ์เจริญธรรม, กทม.
 ไชแสง สุชะวันนะ. 2538. สวนไทย. บริษัท อี เอส พี พรินท์ จำกัด, กทม.
 จงกลนี วิเศษกุล. 2510. "อยุธยา 'เวนิสตะวันออก'". แปลจาก "Ayutya; Venice of South Asia". Courier: October 1966.
 ข่าวสารสำนักผังเมือง. 16 เมษายน 2510: 7-12.
 จิตติกานต์ วิริยะเพียรดี, จิตราพร ตั้งเคลือบ, สุธีร์ สุรนันท์ และอัมภัพันธ์ เนื่องณสุวรรณ. 2543. การใช้ลาน Center Point,
 Siam Square ของคนกรุงเทพฯ ในป้ายวันเสาร์ ระหว่างเวลา 13.00 – 18.00 น. รายงานในวิชาการวางผัง
 บริเวณ II. ภาคต้น ปีการศึกษา 2543-2544. ภาควิชาพืชสวน คณะเกษตร. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
 วิทยาเขตบางเขน.
 จีรพันธ์ สมประสงค์. 2524. ประวัติศิลปะ. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กทม.
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2534. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์.
 ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, คงศักดิ์ สันติพฤกษ์วงศ์, วไล ณ ป้อมเพชร, พรชัย คุณศรีรักษสกุล และแกมทอง อินทร์ตัน. 2538.
 ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมยุโรปสมัยกลาง. แปลจาก อังรี ปีแรน. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กทม.
 ชาลี ศิลปรัตน์. 2533. การสร้างบ้านแปลงเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (2325-2395).
 เตชา บุญคำ. 2537. พื้นที่ใช้สอยร่วมภายนอก. ใน อาษา. กรกฎาคม: 81-86.
 เกล็นวิลล์. 12 กุมภาพันธ์ 2546. น. 30.
 เทพชู ทับทอง. 2519. กรุงเทพฯสมัยคุณปู่. อักษรบัณฑิต, กทม.
 _____ 2520. กรุงเทพฯในอดีต. อักษรบัณฑิต, กทม.
 _____ 2539. ภาพถ่ายประวัติศาสตร์ กรุงเทพฯย้อนยุค. วัชรินทร์การพิมพ์, กทม.
 _____ 2545. อุณหภูมิกรุงเทพฯ ภาพแห่งความทรงจำ. สำนักพิมพ์ปิรามิด, กทม.
 นายสบาย. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. "พระบรมรูปทรงม้า". เอ็มเว็บท่องเที่ยว. <http://www.sabuy.com/76sabuy/database/all00627.html>, 19 มกราคม 2546.
 นีรนุช เรืองกิตติยัย. 2540. รูปแบบชีวิตเมืองหลวง: ศึกษาจากสนามหลวงในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะของเมือง.
 วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมนุษยวิทยามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
 ปราณี กล้าส้ม. 2545. ย่านเก่าในกรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, กทม.
 ผุสดี ทิพทัส. 2535. สถาปัตยกรรม...ย้อนมองอดีต ฟินิจปัจจุบัน. โรงพิมพ์เมฆาเพชร, กทม.
 วิไล ตั้งจิตสมคิด. 2539. การศึกษาไทย. โอ. เอส. พรินต์เฮาส์, กทม.
 ส.พลายน้อย. 2525. เล่าเรื่องบางกอก, สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. พิมพ์ครั้งที่ 4. สำนักพิมพ์บำรุงสาส์น, กทม.
 _____ 2527. 100 รอยอดีต. บริษัทสตูดิโอ 10 จำกัด, กทม.
 _____ 2543. วันก่อนคืนเก่า. บริษัทสถาพรบุ๊คส์จำกัด, กทม.
 สำนักพิมพ์สารคดี. 2538. อยุธยา. ด้านสุทธาการพิมพ์, กทม.
 สุภัทรา อรสุทธิกุลชัย และคณะ. 2542. มรดกอารยธรรมโลก. เท็กซ์ แอนด์ เจอนัลพับลิเคชั่น จำกัด, กทม.
 สิริลักษณ์ จินตะนิตกุล. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. "ถนนราชดำเนินตอนแรก". เอ็มเว็บ/สองเท้าพาเดิน. <http://leisure.mweb.co.th/walk/OldTown6175.html>, 9 เมษายน 2546.
 _____ ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. "อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย". เอ็มเว็บ/สองเท้าพาเดิน. <http://leisure.mweb.co.th/walk/OldTown672.html>, 17 เมษายน 2546.

อธยา โกมลกาญจน. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. *ประวัติศาสตร์กรีก-โรมัน*.

อธยา โกมลกาญจน. ประภัสสร บุญประเสริฐ. และศิวพร ชัยประสิทธิ์กุล. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. *ประวัติศาสตร์อารยธรรมโลก*. อศินัย ซูอรุณ. 2530. *ประวัติศาสตร์ตะวันตก*. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กทม.

ภาคภาษาอังกฤษ

David & Melanie. 2000. "Athens". David and Melanie's Trips Page. <http://www.mrfs.net/trips/2000/Greece/Athens/Athens.html>, 27 October 2002.

Girouard, Mark. 1985. *Cities and People: A Social and Architectural History*. Yale University Press, New Haven.

Kaempfer, Engelbert. 1987. *A Description of the Kingdom of Siam 1690*. White Orchid Press, Bangkok.

Kato, Akinori. (ed.) 1993. *Plazas of Southern Europe*. 3rd ed. Process Architecture. No. 16. Process Architecture Publication, Tokyo.

Marcus, Clare Cooper. and Francis, Carolyn. 1990. *People Places*. Van Nostrand Reinhold, New York.

Morris, A. E. J. 1994. *History of Urban Form before the Industrial Revolutions*. 3rd ed. John Wiley & Sons, Inc., New York.

Mumford, Lewis. 1961. *The City in History*. A Harbinger Book, New York.

Perring, Dominic and Perring, Stefania. 1991. *Then & Now*. Macmillan, New York.

Pregill, Philip and Volkman, Nancy. 1993. *Landscapes in History*. Van Nostrand Reinhold, New York.

Reid, Anthony. 1983. "Southeast Asian Cities Before Colonialism". *Hemisphere* 28(3):144-9.

_____. 1993. *Southeast Asia in the Age of Commerce 1450-1680*. Silkworm Books, Bangkok.

Endnotes

¹ มาจากคำกริยา 'Agorazo' ที่แปลว่าซื้อในภาษากรีก จึงหมายถึงตลาด ดู David & Melanie. 2000. "Athens". David and Melanie's Trips Page. <http://www.mrfs.net/trips/2000/Greece/Athens/Athens.html>,

² อธยา โกมลกาญจน. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์. *ประวัติศาสตร์กรีก-โรมัน*. น. 45. ให้คำจำกัดความอโครโพลิสว่า "เมืองสูง" หรือเมืองที่มีกำแพงสูงเพื่อป้องกันภัยจากภายนอก Kato (ed.) 1993. *Plazas of Southern Europe*. 3rd ed. Process Architecture. No. 16. Process Architecture Publication, Tokyo. pp.123-124.

กล่าวว่าเดิมอโครโพลิสเป็นทั้งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ตั้งของพระราชวัง และที่หลบภัยของพลเมืองในช่วงสงคราม ต่อมาเมื่อหมู่บ้านและเมืองเจริญขึ้นรอบๆ อโครโพลิส พร้อมๆ กับวิวัฒนาการของระบอบการเมืองไปสู่ประชาธิปไตยศูนย์กลาง กิจกรรมได้ย้ายมาอยู่ที่โคราเท่น อโครโพลิสกลายเป็นสถานที่เชิงสัญลักษณ์ มีหน้าที่ทางศาสนาเพียงอย่างเดียว

³ ย่านใจกลางพระนครหรือ "สะดือเมือง" ตามคติโบราณนี้ถือเอาแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเขตแดนทางด้านตะวันตก มีคลองบางลำพูเชื่อมกับคลองโอ่งอ่างโอบล้อมทางด้านตะวันออก พื้นที่ใจกลางพระนครนี้ โบราณมักเป็นที่ตั้งของพระปรางค์วัดมหาธาตุ ซึ่งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ กับเทวาลัยหรือโบสถ์พราหมณ์และเสาชิงช้า เมื่อสร้างกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ จึงทรงเลือกพื้นที่สำคัญดังกล่าวเป็นที่สร้างวัดสุทัศน์ แทนการสร้างพระปรางค์ วัดมหาธาตุ พร้อมกับสร้างเสาชิงช้าและโบสถ์พราหมณ์ขึ้นตามคติเก่า เพื่อสมมติให้เป็นรูปจำลองจักรวาลตามคติไตรภูมิ ดู กุศล เอี่ยมอรุณ. 2546. *เดินถนนชมย่านเก่า*. สำนักพิมพ์สารคดี, กทม. น. 43-44.

⁴ ข้อมูลจากการสังเกตเมื่อวันที่ 3, 10, 16 ตุลาคม และ 6, 15 พฤศจิกายน 2541 และการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการบริหารศูนย์การค้าเวสต์เทรดเซ็นเตอร์เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม 2541.

⁵ เขตกรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาถึงคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด) เขตชั้นกลางเริ่มจากแนวคลองคูเมืองเดิมถึงคลองรอบกรุง (โอ่งอ่าง-บางลำพู) เขตชั้นนอกเริ่มจากแนวคลองรอบกรุงถึงคลองผดุงกรุงเกษม